

Recente ontwikkelingen in de historiografie van het Nederlands

1.

Ik heb, samen met Nicoline van der Sijs, vorig jaar *Het verhaal van het Nederlands* gepubliceerd (Van der Sijs & Willemyns 2009), een vervolgv verhaal op het 18 jaar eerder verschenen *Verhaal van een taal* (De Vries, Willemyns & Burger 1993). Van het oorspronkelijke verhaal is maar ongeveer een derde overgebleven. Heel wat nieuwe “ontdekkingen” hebben het vroegere conventionele en al te clichématige beeld verstoord. In het “*Verhaal van het Nederlands*” zijn er een heleboel nieuwe feiten en inzichten verwerkt. Ik geef hier een overzicht van wat er de afgelopen twee decennia in de historiografie van het Nederlands is gebeurd en wijs op wat er nog moet gebeuren.

Ik heb zelf de “nieuwe” 19de eeuw mee op de kaart gezet en enkele jonge linguïsten hebben een aantal nieuwigheden over de 18de eeuw ontdekt. Ik geef een overzicht en eindig met een pleidooi voor onderzoek van de “Vlaamse” 17de eeuw, de laatste echt “verwaarloosde” periode. Beginnen wil ik echter met de nieuwigheden uit de vroegste periode van onze taal.

2.

Op het INL in men erin geslaagd veel materiaal te ontsluiten dat intussen o. m. in het Oudnederlands woordenboek is ondergebracht. In ons *Verhaal van het Nederlands*, heeft Nicoline van der Sijs van die nieuwe gegevens, die ze zelf mee heeft ontsloten, een samenvatting gebracht.

De oudste Nederlandse woorden en zinnen dateren uit de achtste eeuw. In die tijd begint dus de geschiedenis van het Nederlands. De oudste runeninscriptie, gevonden bij Bergakker (vroeg 5de eeuw) en de Germaanse woorden uit de *Lex Salica* (de *Malbergse glossen*), die werd opgetekend tussen 509 en 511 kunnen aanspraak maken op de titel van het oudste

Nederlands. Naast allerlei inmiddels verdwenen rechtstermen komen daarbij ook algemene, soms nog bestaande, woorden voor als *hano* ‘haan’, *hengist* ‘hengst’ en *fogal* ‘vogel’. Er komt ook een Frankisch ‘zinnetje’ in voor, dat dus vier eeuwen ouder is dan “*hebban olla uogala*”. Verder beschikken we nog over de zogenoemde *Utrechtse doopbelofte* uit het eind van de achtste eeuw. Ook Oudnederlandse persoonsnamen vormen een welkome aanvulling op het via andere teksten overgeleverde Oudnederlands.

3.

Heel wat traditionele opvattingen over de taal in de negentiende eeuw hebben een weg tot in de algemene én de vakliteratuur gevonden. Vele van die algemeen aanvaarde stellingen zijn niet empirisch onderbouwd of berusten op foute interpretaties (Willemyns e. a. 2010). Zo’n twintig jaar geleden heb ik een historisch-sociolinguïstisch onderzoeksteam opgericht en zo zelf het nieuwe beeld van de 19de eeuw mee op de kaart gezet. Wat hier over het nieuwe beeld van de 19de eeuw wordt meegedeeld is een samenballing van wat we ontdekt en al gedeeltelijk gepubliceerd hebben. Het *Verhaal van het Nederlands* geeft de meest recente (gedrukte) staat weer, maar intussen gaat het onderzoek natuurlijk verder.

Ik laat nu een aantal door ons weerlegde stellingen de revue passeren en houd mijn commentaar heel kort.

Stelling 1: *De kiem voor de verfransing van Vlaanderen werd gelegd tijdens de Franse Annexatie (1795–1814)*

Wij weten nu (De Groof 2004) dat de Franse taalmaatregelen in Vlaanderen op administratief vlak veel minder succes hadden dan altijd werd aangenomen. Het ontbreken van essentiële implementatiemiddelen was er verantwoordelijk voor dat de systematische verfransingspolitiek veel meer in de teksten dan in de realiteit te vinden was. Hoezeer het Nederlands ook tijdens de Franse annexatie nog aanwezig was in de Vlaamse gemeentekanselarijen heeft Vanhecke (2007) bewezen. Ook een duidelijk competentieverlies in het Nederlands kan niet worden vastgesteld. Alle uitgevoerde projecten leiden tot diezelfde conclusie: het echte ‘*annus horribilis*’ voor de situatie van het Nederlands in Vlaanderen is 1830.

De stelling die wij, op grond van primair bronnenmateriaal, kunnen formuleren luidt: **De effectieve en vrij succesrijke poging tot verfransing**

van Vlaanderen gebeurt vanaf 1830, het jaar van de Belgische onafhankelijkheid.

Stelling 2: *De taalpolitiek van Koning Willem I tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1814–1830) is mislukt*

Tot voor kort werden de pogingen van Willem I om de Zuidelijke Nederlanden te vernederlandsen als een totale mislukking beschouwd. Voorbeelden van die misvatting in de literatuur zijn legio. Dat zogenaamde falen van Koning Willems taalpolitiek werd door ons onderzoek weerlegd, bv. in De Groof (2004), Willemyns & Vanhecke (2003), Vanhecke (2007). Alle op primaire bronnen steunende gegevens leiden tot dezelfde vaststelling, namelijk dat het openbare leven in Vlaanderen vanaf 1823 nagenoeg volledig in het Nederlands functioneerde. Zowel in het gerecht als in de openbare administratie en in het onderwijs werd de taalpolitiek van Willem I met succes opgevolgd. Van de door Willem in 1829 en 1830 toegekende “taalfaciliteiten” voor Franstaligen, werd in Vlaanderen geen gebruik gemaakt.

Onze stelling luidt: **vanaf 1829, toen de laatste klas van het middelbaar onderwijs was vernederlandst, functioneerden de scholen, en vanaf 1823 het gerecht en de administratie in de landstaal, precies zoals Willem het wilde.**

Stelling 3: *Het Nederlands in Vlaanderen was niet geschikt voor officiële of prestigieuze functies.*

Deze stelling wordt vooral verkondigd t. a. v. het taalgebruik in de beginperiode van het Verenigd Koninkrijk en de tijd onmiddellijk na de secessie van België. Het beste tegenbewijs is natuurlijk dat vanaf 1823 – en soms ook vroeger – probleemloos op het Nederlands werd overgeschakeld voor het schrijven van officiële teksten. Dit zou nooit mogelijk zijn geweest als de ambtenaren niet (meer) over de nodige kennis van het Nederlands zouden hebben beschikt, noch indien dat Nederlands niet aan bepaalde kwaliteitsvereisten zou hebben voldaan.

Dat onmiddellijk na de onafhankelijkheid van België de bruikbaarheid en de kwaliteit van het Nederlands in officiële domeinen weer in twijfel werd getrokken had uitsluitend (kwali)jke politieke bedoelingen. Er was de afgelopen zes jaar immers niet anders gebeurd.

Onze stelling is **dat de kwaliteit van het ambtelijke en juridische Nederlands zowel tijdens het VKN als na 1830 meer dan op peil was om als voertaal van administratie, gerecht en onderwijs te (kunnen) dienen.**

Stelling 4: *Het Nederlands drong pas in het laatste kwart van de 19de eeuw door tot het officiële bestuursniveau in Vlaanderen*

Vanhecke (2007) heeft aangetoond dat er in de hele Belgische tijd slechts één enkel moment is geweest (rond 1848) dat in de meerderheid van de gemeenten Frans de gebruikelijke kanselarijtaal was. Zowel daarvoor als daarna was het net omgekeerd.

Onze stelling: zelfs tijdens de piekmomenten van de verfransing was het Nederlands nooit uit de officiële teksten verdwenen en de meerderheid van de Vlaamse gemeenten wachtten de latere taalwetten niet eens af om opnieuw van het Nederlands gebruik te maken.

Stelling 5: *Tegenover een relatieve schriftelijke uniformiteit in het Noorden, heerste in het Zuiden een absolute chaos*

Voor die, vaak herhaalde, veronderstelling is nergens een bewijs te vinden. Uit ons onderzoek is gebleken en onze stelling luidt: **Het reële spellinggedrag in ambtelijke teksten werd in zeer sterke mate bepaald door van hogerhand opgelegde normen en de meeste tijd kan van spellingchaos absoluut geen sprake zijn.**

Voor het toelichten van nog vele andere misvattingen is hier geen plaats. Ik vermeld kort een tweetal voorbeelden:

- dat het Nederlands soms ook door de hogere standen als formele en schrijftaal werd gebruikt heeft Vandenbussche (2001) aangetoond;
- dat het zgn. “Particularisme van de tweede generatie” uit het laatste kwart van de 19de eeuw weinig met particularisme, maar alles met religieus fundamentalisme te maken had, wordt in Willemyns (1995) uit de doeken gedaan. Ook het feit dat Gezelle en consorten het gebruik van het Frans boven dat van het Algemeen Nederlands verkozen, wordt erin aangetoond.

Ik vat samen en wil daarmee de (korte) uiteenzetting over de 19de eeuw afsluiten:

- de taalpolitiek van de Fransen was niet de voornaamste oorzaak van de verfransing in de 19de eeuw
- de schoolopleiding in en door het Nederlands was veel beter, omvattender en vooral succesrijker dan gedacht
- het Nederlands is altijd de taal van de lokale administratie gebleven
- de taalkeuze in de gemeentehuizen was, vooral na 1830, heel verschillend. De grote steden bleven soms heel lang Frans gebruiken

(Brugge wel, Antwerpen niet), de kleinere en de plattelandsgemeenten schakelden al vroeg definitief op het Nederlands over.

4.

Sinds enkele jaren worden serieuze pogingen ondernomen om af te stappen van de clichématige behandeling van de 18de eeuw, die vooral als oninteressant en saai gold (“*Pruikentijd*”). Wat Vlaanderen betreft is het traditionele beeld dat van een eeuw waarin de sociale taalgrens vorm aanneemt. In het Verhaal van het Vlaams (Willemyns, 2003) wordt er op gewezen dat dit nogal ruw geborstelde beeld niet in overeenstemming is met het feit dat zo vele “spraakkonstenars” zo vele boekjes hebben gepubliceerd over de spelling en de grammatica van het Nederlands. Ook voor het gebruik van onze taal in vele andere domeinen zijn er voldoende aanwijzingen voorhanden.

Zowel de jonge Nijmeegse (nu Leidse) linguïst Gijsbert Rutten als de VUB-linguïst Rik Vosters zijn daar nu intens mee bezig. Hun uitgangspunt is het onderzoek van de spelling (de idee “spelling = taal” was tot en met de 19de eeuw universeel) en dat leidde o.m. tot een onderzoek van de “spellingboekjes”, van die zgn. “spraakkonstenars”. Daar zijn verhelderende dingen uitgekomen, die komaf maken met de “vanzelfsprekende veronderstelling” dat het vooral ging om onbelangrijke boekjes van dorpsonderwijzers die van elkaar afschreven en spellinggidsen fabriceerden die vooral op hun eigen dialect waren gebaseerd.

In vele gevallen blijkt het om publicaties te gaan die heel interessant waren, geschreven door auteurs die van veel meer op de hoogte waren dan men totnogtoe had vermoed: Rutten en Vosters hebben de 18de eeuw opengegoid en voor de geschiedenis van het Nederlands “teruggewonnen”. Zij hebben overigens ook auteurs en grammatica’s gevonden, die in het uitvoerige overzicht van Smeyers (1959) niet eens zijn vermeld.

Een verdere conclusie uit het opdelen en omspitten van de 18de- en vroeg-19de-eeuwse taalgeschiedenis is ook, dat er in gedrukte werken in het zuiden een zeer coherente schrijftraditie was, d. w. z. een geüniformeerde spelling, die ook – met name in de tweede helft van de eeuw – in een levendige normatieve traditie werd uitgedragen, die op veel punten expliciet aansluiting zocht bij het noorden (Vosters e. a. 2010; Rutten & Vosters 2010). In de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden komt die zuidelijke schrijfpraktijk nog intensiever in contact met de noordelijke schrijfpraktijk, die overigens nooit afwezig is geweest in het zuiden: in de

normatieve werken wordt geregeld gerefereerd aan noordelijke grammatici en literatoren.

Wat het Noorden betreft wijzen bovengenoemde auteurs erop, dat de streng normatieve traditie uit de vroege 18de eeuw in de lijn van Moonen en Sewel kenmerkend bleef, maar dat die steeds meer werd vereenvoudigd en toegesneden op een publiek met al maar minder voorkennis.

Ook anderen voelen zich tot de 18de eeuw aangetrokken. Zo heeft Van der Horst (2004) bijvoorbeeld de kwaliteit van het Nederlands van Verlooy in diens “*Onacht*” onderzocht. Zijn analyse bevestigt: het 18de-eeuwse Zuid-Nederlands is niet het ‘gebrekkige taaltje’ waar o. m. Wils (citaat in Van der Horst 2004,72) het voor hield. De kwaliteit van dat geschreven Nederlands (ook in de vroege 19de eeuw) van ambtenaren, scribenten, magistraten en dergelijke, sterkt mijn vroeger vaak geuite vermoeden dat de schoolopleiding in het Nederlands veel minder slecht was dan men vaak denkt.

5.

Uit de 17de eeuw zijn zoveel teksten tot ons gekomen, ook uit het zuiden, dat men probleemloos de grammatica ervan beschrijven kan. Uiteraard verheugt zich daar ook de taalhistoriograaf over, maar voor de dingen waar ik het hier over heb is dat minder belangrijk. Taalvariatie, taalcontact, de functionele rol van taalvariëteiten, het sociaal gespecificeerde gebruik van de ene of de andere taal of taalvariëteit, dat zijn de dingen waar we dringend veel over moeten weten en daar blijven wij voorlopig op onze honger, vooral ten aanzien van de zuidelijke situatie.

Ook over de noordelijke Gouden Eeuw moet nog veel worden onderzocht, maar het blijft vooral schrijnend dat de zuidelijke 17de eeuw zo onderbelicht is gebleven. Het uitgangspunt is nu wel duidelijker dan vroeger. Tot nu toe was de heersende overtuiging dat de situatie van het Nederlands in de 18de en 19de eeuwen al maar catastrofaler was geworden. Vandaag weten we dat zowel de 18de als het begin van de 19de eeuw veel minder catastrofaal waren dan we vroeger dachten, dus moeten we andere verklaringen zoeken. Het blijft immers een feit dat de gebruiksmogelijkheden en het prestige van onze taal in de 18de eeuw veel lager waren dan in de 16de eeuw. Genoeg dus om de dringende vraag te herhalen wat er in die 17de eeuw kan zijn gebeurd om dat mogelijk te maken. Ik doe een oproep tot zowel jonge onderzoekers als tot mijn opvolgers op de leerstoelen Nederlandse taalkunde om onderzoek naar de 17de eeuw te initiëren, c. q. te stimuleren.

6. Bibliografie

- DE GROOF, J. (2004). *Taalpolitiek en taalplanning in Vlaanderen in de lange negentiende eeuw. Een linguïstische analyse met speciale aandacht voor de wisselwerking tussen status- en corpusplanning*. VUB: Dissertatie.
- DE VRIES, J. / WILLEMYNS, R. / BURGER, P. (1993). *Het verhaal van een taal*. Amsterdam: Prometheus.
- RUTTEN, G. / VOSTERS, R. (2010). Chaos and Standards. Orthography in the Southern Netherlands (1720–1830). *Multilingua* 29 (2–3, 417–438).
- SMEYERS, J. (1959). *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlands geestesleven van de 18de eeuw*. Gent: KVA.
- VANDEBUSSCHE, W. (2001). Nederlands als prestigetaal voor de Brugse upper class in de 19de eeuw? In: *Verlagen en Mededelingen KANTL*, 323–340.
- VAN DER HORST, J. (2004). Schreef J. B. C. Verlooy echt zo gebrekkig? Het 19de/20ste-eeuwse beeld van de 18de eeuw getoetst. In: Wim Vandebussche (ed.), *Terug naar de Bronnen*. Gent: KANTL, 71–82.
- VAN DER SIJS, N. / WILLEMYNS, R. (2009). *Het verhaal van het Nederlands*. Amsterdam: Bert Bakker.
- VANHECKE, E. (2007). *Stedelijke kanselarijtaal in Vlaanderen in de negentiende eeuw*. VUB: Dissertatie.
- VOSTERS, R. / RUTTEN, G. / VAN DER WAL, M. (2010). Mythes op de pijnbank. Naar een herwaardering van de taalsituatie in de Nederlanden in de achttiende en negentiende eeuw. *Verlagen en Mededelingen KANTL* 120, 93–112.
- WILLEMYNS, R. (1995). De tweede generatie Westvlaamse particularisten. In *Verlagen en Mededelingen KANTL*, 228–263.
- WILLEMYNS, R. (2003). *Het verhaal van het Vlaams. De geschiedenis van het Nederlands in de Zuidelijke Nederlanden*. Antwerpen: Standaard Uitgeverij; Utrecht: Spectrum.
- WILLEMYNS, R. / DE GROOF, J. (2004). Is de taalpolitiek van Willem I werkelijk mislukt? In: DAALDER, SASKIA / JANSSEN, THEO / NOORDEGRAAF, JAN (eds.), *Taal in verandering. Festschrift A. van Leuvensteijn*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 185–191.
- WILLEMYNS, R. / VANDEBUSSCHE, W. / VANHECKE, E. (2010). Stadt-Land-Unterschiede in der Kanzleisprache Flanderns im 19. Jahrhundert. In: MOULIN, C. / RAVIDA, F. / RUGE, N. (Hg.), *Sprache in der Stadt. Akten der 25. Tagung des Internationalen Arbeitskreises Historische Stadtsprachenforschung Luxemburg (2007)*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 75–96.

